

Тетяна Бевз

ФЕНОМЕН «МАЙДАНУ» ЯК МАРКЕР ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ ОДЕСИ

Стаття присвячена феномену одеського Євромайдану. Акцентовується увага на тому, що феномен «Майдану» виступив маркером формування політичної ідентичності міської громади Одеси. Звернено увагу на те, що Майдан неоднозначно сприймався одеситами. Наголошується, що він став символом кращих українських та одеських традицій, місцем реалізації свободи зібрань і свободи слова.

Ключові слова: Майдан, Євромайдан, Антимайдан, Автомайдан, євроінеграція, політична ідентичність, маркери ідентичності.

Tetiana Bevz. The phenomenon of «Euromaidan» as a factor of political identity of the urban community of Odessa. The article is devoted to the phenomenon of Odessa Maidan. It focuses on the fact that the «Maidan» acted as a token of formation of political identity of the city community of Odessa. Much attention is paid to the fact that the Maidan was ambiguously perceived by the citizens of Odessa. It is noted that it has become a symbol of the best Ukrainian and Odessa traditions, a place of realization of freedom of assembly and freedom of speech.

Key words: square, Automaidan, European intergration, political identity, markers of identity.

*С Дюком и друг с другом – Мы в Европу хотим!
Дай соседу руку – только так победим!
Украину и Одессу мы не сдадим!*

*Посміхніться Дюку – і посміхнеться він сам!
Він протягне руку – я йому руку дам!
Діти і онуки, обіцяємо Вам:
Україна – це Європа! А ми – Євромайдан!*

Гімн одеського Євромайдану

Упродовж останніх місяців найбільше рейтинговою темою на шпальтах українських і світових видань був і залишається «Майдан». Проаналізувавши частково окремі видання, вважається за необхідне зупинитися дуже коротко на трьох блоках питань, щоб дослідити локальний вимір Майдану одеського. Це: «як ідентифікується Майдан?»; «його характерні риси» і нарешті, «що таке Євромайдан?», «в чому «феномен «Майдану»»? Майдан ідентифікується як суб'єкт «української політики»; як частина «сучасної політичної культури України» (М. Мінаков); як результат «довгоочікуваної зміни генерації в суспільстві» (С. Таран); як «феномен прямої демократії» (В. Горбач); як «виразна ознака глибинної демократичності українського народу (М. Маринович); як небачений феномен – альтернативної республіки в центрі авторитарної держави (О. Бригинець); як «наша національна форма суспільного діалогу, яка притаманна тільки нашій нації (М. Павлюх).

Майдан характеризується чотирма відмінними рисами: 1) «Майдан – середовище творче, сакральне, наша форма демократії й національної свідомості» (М. Павлюх); 2) «Майдан цікавий своєю єдністю» (С. Рахманін); 3) «рушійною силою Майдану була й буде молодь – представники нової генерації, яким противна відсталість, стереотипність мислення влади, що гальмує прогрес» (М. Павлюх); 4) «Мільйони українців вийшли на площі за свою ГІДНІСТЬ (С. Міщенко).

Майдан осені 2013 р. – зими 2014 р. називався Євромайданом. За цей короткий час написано про нього багато. Дозволимо собі зосередити увагу на лише кількох визначеннях: «Євромайдан явище

незвичайне, що не має аналогів в історії сучасної Європи і всього світу» [1]; «Євромайдан є наслідком придушення трьох «стовпів» української держави, починаючи з 1991 року: демократизації, української національної ідентичності та Європейської інтеграції» (Т. Кузьо); «Євромайдан – не тільки наша сучасність, це вже наша історія» (М. Павлюх).

Пишучи ці рядки, ще рано говорити про завершення Майдану, здійснювати певні оцінки його феномену. Однак наші сучасники уже дають ці оцінки. Вони різні за змістом і формою, вони не остаточні, жодним чином не можуть бути і оціночними. Ймовірно, вони є проміжними. Назвемо деякі з них: «Феномен Майдану полягає в тому, що він змінює людей на краще прямо на наших очах, очищаючи їх від душевної гнилі, підлості, жадібності, звіри» [1]. «Феномен Майдану. Майдан – є спонтанною реакцією активної частини української громади на несправедливість, виявом принципового несприйняття свавілля» [2]. «Феномен Майдану. Виникнення явища Майдану, у цій ситуації є цілком логічною реакцією народу України на неспроможність владних еліт до адекватного реагування на виклики сучасності. Однак, «Майдан, – це не просто політична партія, чи громадська організація» [2].

Ймовірно наступна характеристика феномену «Майдану» є певною альтернативою до попередніх, тим більше, коли читася увесь текст: «Українці змогли створити Феномен, і я кажу це без жодного пафосу. З погляду соціології, це був одухотворений натовп (за Гюставом Лебоном), організоване велелюддя осмислених, внутрішньо мотивованих і персоніфікованих людей, об'єднаних насамперед ідеологічно. Саме тому на Майдані панував дух, який засадничо відрізняє Майдан від будь-якої революції останніх десятиріч, – це дух усмішки і гіперхристиянської любові до людини поруч [3]. Це теж своєрідне бачення феномену «Майдану».

Поділяємо погляд М. Мариновича стосовно того, що Євромайдан став певним маркером, оскільки заговорив радикально іншою мовою, ніж говорили попередні покоління. В мові цих останніх – суто політична лексика: «здобуття влади», «політична ідеологія», «вибори». Молоде покоління Євромайдану заговорило мовою цінностей: «гідність людини», «повага до іншого», «справе-

ддивість», «подолання корупції». Це засвідчило, що молодь стала на крок попереду від нинішніх політиків [4]. Це підтверджують і соціологічні опитування аналітичного центру «Центр Разумкова». Упродовж періоду з 2008 до 2013 рр. громадянська активність українців зросла майже удвічі. 26,4% українців у 2013 р. відповіли, що якщо їхня діяльність принесе конкретну користь суспільству, то вони будуть діяти. Цей самий показник у 2008 р. становив тільки 14,8%. Українці більше не чекали рішень від влади, вони не прагнули виключно збагачення, вони хотіли стати повноправними суб'єктами державної політики. З погляду колишнього радника американського президента з національної безпеки З. Бжезінського, за два десятиліття незалежності в Україні сформувався новий тип мислення, заснований не так на антиросійських настроях, як на усвідомленні власної *європейської ідентичності* [5].

Серед причин, які змусили вийти українців на Майдан, на наше глибоке переконання, було не знищення «євромрії», а побиття студентів 30 листопада. За соціологічними даними фонду демократичних ініціатив імені Ілька Кучеріва 70% мітингувальників вийшли на протести саме через це [6].

За ініціативи активної частини місцевих громад Майдани утворилися у багатьох регіонах України. 22 листопада 2013 р. Одеса приєдналася до протесту проти згортання курсу євроінтеграції, яке оголосило керівництво країни. (Доречно зауважити, що Одеса була базовим регіоном ПАРТІЇ РЕГІОНІВ). На Думській площі розбили намети активісти Політичної партії «Демократичний Альянс», і в той же день відбулася акція «Одеса: курс євро!» на підтримку підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Учасники мітингу були з транспарантами: «Євромайдан Одеса», «Одеса – це Євросоюз», «Свободу Юлії Тимошенко» та ін. Перед ними виступали представники місцевої опозиції, громадські діячі, прості громадяни. Серед них: голова Одеської обласної організації Політичної партії «УДАР» А. Юсов, экс-начальник управління освіти міської ради, директор «Українського дому» Н. Чайчук, український політик С. Гуцалюк, голова обласної організації «ДемАльянс» О. Чорний. Вони констатували: «Сьогодні ми зібралися, щоб закликати всіх одеситів, які відчувають, що Одеса – це *європейське місто*, які знають і поважають нашу історію, наші традиції і куль-

туру, які прагнуть до повернення нашої країни та Одеси в *європейську сім'ю*» [7]. На площі лунали заклики до повалення чинної влади, згадували экс-мера О. Костусева і экс-губернатора Е. Матвійчука. Одеський мітинг на підтримку євроінтеграційного вектора зовнішньої політики України був третім за кількістю учасників після Києва та Львова [8].

Серед організаторів одеського Євромайдану чільне місце посідали представники опозиційних партій: Політичної партії «УДАР», ВО «Батьківщина», Політичної партії «Демократичний Альянс» та ін. За всі дні протесту вони жодним чином не наголошували на своїй партійній належності. Відсутньою була і партійна символіка, оскільки з 22 листопада між усіма опозиційними політичними силами за побажаннями одеситів існувала домовленість – виходити на майдан без партійної символіки, насамперед, прапорів. Неодноразово наголошувалося, що *«ми, активісти Євромайдану, прислухаємося до думки мешканців міста»*. З іншого боку, всі виступали *«за єдність, цілісність та соборність України»*. Слушно наголошувалося, що *«в одеського Майдану немає лідерів, котрі б могли підняти Одесу. Як немає його і в місцевої опозиції, що є двигуном Майдану. Переважно це прибічники экс-мера Гурвіца, які представляють в Одесі Партію «УДАР». У «Батьківщини» два лідери – у міській та в обласній радах, але нуль багнетів»* [9].

Формуючи загальний образ одеського Майдану, варто зазначити, що його представники були дуже різними за поглядами і соціальним статусом. Серед них студенти, письменники, лікарі, бізнесмени, продавці та домогосподарки. Вражає, що, окрім молоді, на Майдан вийшло багато людей середнього віку, далеких від політичної активності, – тих, хто зазвичай представляє класичну *«диванну сотню»* [10].

Невипадковим і надто символічним було місце збору прихильників одеського Євромайдану – пам'ятник Дюку, натомість представники Антимайдану збиралися на Куликовому полі, що не менш було символічним. Євромайдан ідентифікував себе з Європою, а Антимайдан – з Росією.

Ідентифікуючи українську владу, один із активістів одеського Євромайдану А. Юсов констатував, що *«Режим Віктора Януковича не прийшов до нас з Монголії, як татаро-монгольська навала, або з*

Росії, він не прийшов до нас з Америки чи Німеччини. Він, на жаль, не впав до нас з Марса». Натомість, «це *наша* внутрішня проблема, яку *ми* повинні перерости, пройти, всі разом, всім громадянським суспільством, у якому місце є всім, хто любить вільну, незалежну Україну» [11].

Саме одесити першими відчували силу влади на самому початку майданівського руху. У ніч на 25 листопада міліція розігнала акцію прихильників євроінтеграції в Одесі. Учасники Євромайдану «були готові до штурму і ще до півночі постаралися вивезти все цінне з табору. Наметове містечко було практично згорнуто, і його учасники не чинили опір міліції – сили були нерівними: на 120 міліціонерів і три десятка «братків» залишалось 24 учасники Євромайдану» [12]. Лідера Політичної партії «Демократичного Альянсу» О. Чорного забрали в автозак разом з двома соратниками. Дорогою в РВВС його побили через те, намагався знімати все, що відбувалося, на телефон. Міліціонерів дуже розлютило, що активісти Євромайдана розмовляли українською мовою. Проте активісти не зломилися і закликали всіх одеситів прийти о 18.00 до пам'ятника Дюку і захистити Конституцію України [12]. Опівдні на площі зібралося понад півтисячі одеситів, які виступали за відновлення підготовки до укладення Угоди про Асоціацію на Вільнюському саміті. Акція проходила за принципом вільного мікрофона – всі бажаючі могли висловитися. Неподалік Дюка встановили близько 10 наметів, які повинні були стояти до Вільнюського саміту – 29 листопада [12].

Увечері 25 листопада 2013 р. депутат міськради О. Остапенко разом з депутатом облради С. Веселовим провели зустрічі на Євромайдані біля пам'ятника Дюку де Рішельє на Приморському бульварі в форматі громадських приймалень громадян. Першому одеському правителю навіть оповили плечі прапором Євросоюзу. Одеський майдан розгромили, але не розігнали. Люди і надалі збиралися біля Дюка весь тиждень. Щодня на Приморський бульвар виходило до ста осіб – незважаючи на холод і рішення суду про заборону масових заходів. Правда, наметів більше не ставили і на Майдані не ночували. Час проводили мирно – пригощали один одного чаєм з пирогами, співали пісні і танцювали під ірландську народну музику [13]. Таким чином, незважаючи на заборону суду, побиття й ув'язнення кількох активістів, масові акції на підтримку євро-

інтеграції тривали, тільки тепер під виглядом зустрічей з народними депутатами.

28 листопада одеський Євромайдан відзначив день народження Юлії Тимошенко. На акцію прийшло близько сотні людей, в основному – молодь. Молоді люди запускали в небо голубів, а голова фракції ВО «Батьківщина» в Одеській обласній раді С. Веселов обдарував жінок квітами. Активісти прийняли рішення залучити до акцій на підтримку євроінтеграційного курсу України студентів. Для цього були надруковані листівки з відповідним закликком, які роздавали в вузах [14]. Одеські студенти долучилися до всеукраїнського страйку за підписання Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом. Біля головного корпусу університету ім. І. Мечникова вони влаштували українське молодіжне свято. І це, не зважаючи на залякування, протидію адміністрації вишів та обстрікування їхньої акції у продажних проросійських мас-медіа. Близько ста студентів вийшли за шанс жити в європейській країні [15]. Гасла, такі самі як у Києві чи Львові: «Україна – це Європа», «Одеса – європейське місто», «Ми – за ЄС», «Слава Україні – Героям слава!».

До акції студентів «мечниківців» долучилися їхні ровесники з політехнічного університету, Інституту холоду, Художнього училища ім. М. Грекова та інших навчальних закладів. Учасники акції охоче робили написи на спеціальній дошці, відповідаючи на запитання: «Чому я хочу в Європу?». Пояснення цілком логічні: «тому, що я за розвиток, а не за застій», «хочу світлого майбутнього нашим дітям», «хочу подорожувати без перешкод», «хочу жити без хабарів», «хочу, щоб диплом, здобутий в українському вузі, котирувався в Євросоюзі» та ін. На мітингу одесити заявили про свою підтримку звернення студентів країни до Президента В. Януковича з вимогою підписати Угоду про Асоціацію з ЄС. Завершували маніфестанти акцію традиційно виконанням Державного гімну «Ще не вмерла Україна!».

Провладне видання «Таймер» констатувало, що «студентський «Євромайдан» в Одесі з тріском провалився», бо там, було менше десяти студентів, на яких тепер чекає покарання чи навіть виключення з вишів. Самі ж студенти-страйкарі не вважали себе «прогульниками». За їх словами, вони виконували відповідальну гро-

мадську роботу, відстоюючи своє право й право українського народу жити у вільній, демократичній європейській державі [15].

Активність учасників одеського Майдану та їх лідерів спонукала до прийняття «Звернення». Майдан для активістів – «ще захист *нашого* права бути ЛЮДЬМИ!» У ньому чітко простежувалася політична ідентичність євромайданівців, виражена таким чином: «ми боремося», «ми вийшли на Майдан», «ми вимагаємо», «ми хочемо». Ідентифікуючи вимоги до влади, вони вимагали, «правову європейську державу», «щоб влада перестала нас топтати і ігнорувати», «щоб права громадян були не порожньою декларацією і влада служила людям». Чіткою була і громадянська позиція протестантів: «щоб чиновники і силовики не грабували бізнес, щоб здоров'я людей не ставало розмінною монетою для бюрократів», «щоб нас не грабували у ЖЕКах, щоб не зносили наші будинки, щоб не вирубували парки». Намагалися активісти Майдану достукатися і до тих одеситів, які проявляли байдужість, не долучалися до Майдану, адже «*Ваше* мовчання дає можливість злочинцям, які прийшли до влади, бити своїх дітей і красти їх майбутнє – встановлюючи собі золоті унітази» [16]. Тобто, чітко простежувався поділ на «Своїх» і «Чужих».

Власне, «Чужими», «Іншими» були ті, хто не був учасником Майдану, а також ті, хто був противником Майдану і застосовував різні методи боротьби проти Євромайдану. На початкових етапах протистояння акції були мирними і виявлялися у різноманітних піар-акціях, флеш-мобах та ін. Наприклад, одеська фотостудія створила еротичний календар для лідерів опозиції в стилі знаменитого календаря, створеного для В. Путіна студентками МДУ. Робота одеських фотографів отримала назву: «Євромайдан: ну і що, що не разом?». На сторінках календаря поруч з портретами дівчат були поміщені написи на кшталт: «Я готова змінити владу», «Мені стільки ж, як і країні, і я така ж перспективна», «Ведіть мене до Європи», «Залишила хлопця тому, що його звать Вітя», «Беру Беркут на себе». Календар насичений політико-еротичними одкровеннями і пристрасними зізнаннями на адресу Арсенія, Віталія, Олега, Юрія. Творці календаря пояснювали, що дівчата хочуть висловити свою громадянську позицію з приводу того, що відбувається в країні, і підкреслити, що їхня відсутність на майдані не оз-

начає, що вони залишаються осторонь цих подій. Однак позиція творців календаря не збігалася з позицією дівчат. Дівчата, фото яких були використані, не знали, що знімаються для політичної агітації. Фотосесія проводилася для одного із взуттєвих магазинів Одеси. Фотоагентство не отримало дозволу батьків на використання знімків. Батьки та модельне агентство подали до суду на фотоагентство. Мати однієї з дівчат зазначила, що публікація календаря – «брудна провокація влади»: «Дівчатка знімалися для реклами взуття, і замовлення цієї зйомки було дано модельному агентству. Фрази, опубліковані в календарі – провокація проти лідерів Євромайдану. Влада ще раз показала своє справжнє обличчя» [17].

Однак це були (як ми тепер розуміємо) просто невинні жарти, у порівняно з тим, що сталося у ніч на 30 листопада, коли «беркутівці» по-звірячому побили і розігнали мирних студентів на київському Майдані Незалежності. Цей акт вандалізму не можна зрозуміти. Студенти, як і кияни у далекому 1240 р., втікаючи від вандалів, знайшли прихисток у Михайлівському соборі. Власне, церква і священнослужителі усіх конфесій підтримували мирних протестуючих. Побиття студентів не залишило байдужою жодну людину. Мільйони киян та гостей міста вийшли на знак протесту на вулиці Києва. Подібні акції пройшли і у містах та селах України, а також у низці європейських країн.

Лютеранська кірха в Одесі підтримала Євромайдан церковним дзвоном. Дзвін зазвучав у відповідь на спробу силового придушення громадянського протесту вночі 30 листопада на майдані Незалежності в Києві та вранці на Хрещатику. У той же час, об'єднання християнських церков «Примирення» на своєму офіційному сайті закликала всі церкви України приєднатися до ініціативи одеських лютеран «і бити сьогодні у всі дзвони з усіх соборів і церков» [18].

Єпископи РКЦ, УГКЦ і УПЦ КП та пастор НЄЛЦ з Одеси засудили акт побиття мирних учасників Євромайдану, зазначивши: «До насилля завжди прибігає той, хто почуває себе безсильним. Безсильним вести цивілізовану дискусію, уважно і з повагою ставитися до аргументів другої сторони. Ми прохаємо всіх вас – не вдаватися до мови насильства» [19]. Одеські духовні лідери благословили всіх, «хто готовий відстоювати новий шлях для України:

шлях в сім'ї європейських народів, шлях України, вільної від корупції та захисту кланових інтересів, шлях рівних можливостей для вільних громадян вільної країни!» [19]. Церковна громада Одеси підтримувала одеський Євромайдан.

Під час зібрання в Одесі після розгрому Майдану в Києві одесити, солідаризуючись з усією Україною, продемонстрували свою українську ідентичність, розгорнули численні плакати, головним серед яких був великий банер із портретом Тараса Шевченка і словами його заповіту: «Поховайте та вставайте, Кайдани порвіть І вражою злою кров'ю Волку окропите». На інших плакатах були написи: «Азаров, Янукович – нари будуть поруч», «Партія регіонів будує нову руїну», «Хто відповідь за побиття студентів?», ««Беркут» та «тітушки» – лице чинної влади». А дві зовсім юні учасниці пікету прийшли з власноруч виготовленим плакатом, на ньому дівчатка, захищаючи своє майбутнє, висловили власну думку про Януковича: «Україну обікрав, на дітей руку підняв, шлях в Європу відібрав» [20].

Лідери місцевих опозиційних партій А. Маляс (ВО «Свобода»), С. Веселов (ВО «Батьківщина») та А. Юсов (Політична партія «УДАР») закликали очільників області не ставати співучасниками злочинів збанкрутілих керівників держави. Замість привітання керівникам і депутатам облради з наступним Днем місцевого самоврядування, виступаючи звинуватили їх у зраді інтересів своїх виборців [20]. Усупереч волі громади, обласна рада на своїй позачерговій сесії прийняла звернення на підтримку В. Януковича і злочинних дій урядовців М. Азарова. Це було аж ніяк не випадково, адже керівництво міста і області та переважна більшість депутатів міських, районих та обласної рад були представниками партії влади. Тому вони на кошти платників податків щодня посиляли до Києва сотні проплачених мітингувальників та «тітушків». Свої дії, а також розгром наметового містечка одеського Євромайдану та побиття студентів у столиці вони виправдовували «необхідністю стабільності». І це абсолютно передбачувано, оскільки вони (тобто політики і керівники держави) в Україні не виконували закони, які ж самі ухвалювали для народу. Вони використовували владу не на користь своїх виборців, а як доступ до велетенського державного

ресурсу. І сподіватися на те, що вони будуть робити інакше, жодних сподівань не було.

І тому учасники мітингу на Одеському Євромайдані прийняли одностайно звернення до голови обласної ради М. Тиндюка та депутатів Одеської обласної ради. У ньому чітко сформульовані головні вимоги, які були ідентичні вимогам у всій Україні: підтримати вимоги громадськості щодо арешту і притягнення до кримінальної відповідальності міністра внутрішніх справ В. Захарченка та всіх причетних до виконання злочинного наказу щодо кривавого розгону учасників Євромайдану; вимагати відставки уряду М. Азарова й В. Януковича з посади Президента за зраду національних інтересів України та віддання злочинного наказу про побиття учасників Євромайдану в м. Києві з подальшим притягненням його до кримінальної відповідальності; проведення одночасних дострокових президентських та парламентських виборів в Україні [20].

Однак передати звернення громадськості так званим «слугам народу» виявилось досить складно. Двері обласної ради були заблоковані охоронцями, яким було наказано нікого не пускати в приміщення. Лише після тривалих перемовин і ретельної перевірки документів трьох керівників обласних організацій опозиційних партій міліціонери пропустили, а перед журналістами двері зачинили. М. Тиндюк на зустріч з «євромайданівцями» не вийшов, доручивши одному зі своїх заступників прийняти звернення. Учасники пікету обклеїли входні двері своїми плакатами. І хоч серед них було чимало досить образливих для Президента, правоохоронці цьому не перешкоджали [20].

Дії одеських євромайданівців завжди відзначалися креативністю. Так, назнак протесту проти побиття студентів у Києві група одеських студентів перекрыла Катерининську вулицю на розі з вулицею Єврейською, де міститься обласне управління міліції. Прихильники євроінтеграції, приєднавшись до всеукраїнської акції «Зупини країну», упродовж п'яти хвилин постійно ходили пішохідним переходом, паралізувавши рух на цій магістралі у центрі міста. Учасники акції протесту тримали плакати з антиурядовими гаслами: «Перезавантаження влади. Час настав», «Свободу політв'язням! Усіх не залякати!» [20].

Події 30 листопада 2013 р. знайшли відтворення як у протестних акціях, так і в поетичному слові. Четверо друзів-одеситів записали гімн Євромайдану. Ідея належала лікарю-реабілітологу О. Яблонському. Вірші та музика народилися після перегляду відео, на якому «Беркут» розганяв Майдан. Пісню він присвятив усім українцям, незалежно від їхнього ставлення до євроінтеграції [21]. Цей гімн виконувався на багатьох Майданах країни. Іншим креативним заходом був «Мовчазний протест» проти законопроекту з протидії екстремізму (№ 3718 від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), який провели студенти-активісти Євромайдану 12 грудня на Тещиному мосту. Одесити постійно демонстрували свою солідарність зі столичним Євромайданом, вірячи, що разом *ми* переможемо.

Одеські високопосадовці намагалися зібрати сили для вжиття масових заходів на захист влади. Упродовж перших двох тижнів існування одеського Євромайдану влада спромоглася лише раз зібрати своїх прихильників – під час проведення позачергової сесії обласної ради, де депутати влаштували «одобрямс». Солідаризуючись із заявами уряду про призупинення євроінтеграції, місцеві прихильники влади підняли на контрмайдані російський прапор.

Депутатський корпус Одеської міської ради налічував більшість «регіоналів», однак тільки з третього разу затвердив звернення про підтримку влади. Тривала сесія упродовж п'яти годин, причому, документа не обговорювали і не редагували в залі. Щоб переконати «неслухняних депутатів», виявилось замало навіть особистої присутності на сесії народного депутата України Г. Труханова (ймовірно, наявність у будівлі мерії «тітушок» спричинила прийняття документа). Представники громадськості зазначали, що наявність депутатів на сесії не відповідала кількості підписів під документами. Після закінчення сесії громадський діяч Л. Штекель заявив, що депутатів ніхто не уповноважував видавати подібні рішення і міськраду слід розпустити. Він ініціював збір підписів у Верховну Раду України для призначення в Одесі перевиборів депутатів.

Одеса і далі постачала «контрреволюційний» майдан своїми людьми. Поїздка в столицю на мітинг на підтримку влади коштувала до 600 гривень. Щодня з Одеси виїжджало близько 300 осіб. Увечері зі столиці одесити поверталися додому [22]. Прихильники Євромайдану намагалися чинити опір, перешкоджаючи

владі відправляти людей до Києва для участі в Антимайдані. За інформацією прес-служби «Євромайдан-Одеса», «регулярно на мітинги ПАРТІЇ РЕГІОНІВ до столиці з Одеси відправлося кілька автобусів». Так, 13 грудня із Одеси, зі станції «Одеса-Головна», відправилися до Києва три додаткові поїзди зі студентами та викладачами Національного університету «Одеська юридична академія» і Міжнародного гуманітарного університету для участі в провладних мітингах.

Причому, у деяких студентів юридичної академії у відомостях уже стояли позначки, що означали «не склали іспити». На факультеті адвокатури декан зібрав старост і закликав студентів їхати на «Антимайдан», оплата 300 грн на день, ночівля у філіалі. Таке саме спостерігалось і на інших факультетах Одеської національної юридичної академії». Керівництво Національного університету «Одеська юридична академія» не заперечувало щодо відправки до Києва студентів і викладачів. «Ми нікому не забороняємо висловлювати свої політичні переконання, ні викладачам, ні студентам. Головне – не на шкоду навчальному процесу» [23].

Активісти одеського Євромайдану на залізничному вокзалі зустрічали пасажирів додаткового поїзда № 534, який привозив людей, що поверталися з Антимайдану. Це було «тепле» привітання від прихильників євроінтеграції.

Проводили активісти Євромайдану й інші акції. Зокрема, перешкоджали солдатам виїжджати до Києва для придушення протестів і блокували будівлю управління внутрішніх військ на вулиці Промисловій. У міліції спростовували ці факти, стверджуючи, що адмінбудівлю ніхто не блокував, а солдати нікуди не збиралися [24]. На допомогу активістам Євромайдану прийшли і матері, які заявили, що «Ми, матері Одеси, звертаємося до Вас з вимогою – не відправляти солдатів-строковиків з одеських частин до Києва для розгону мітингувальників. *Наши діти* не повинні бути «м'ясом» на вулиці Грушевського та майдані Незалежності». Матері, закликайте всіх, хто залишився з влади в місті, не відправляти хлопців! Вони виступили одностайно проти антинародної війни, яку зараз намагаються розв'язати» [25].

Навіть у зверненні матерів чітко простежується дихотомія «Ми» – «Вони»: «Панове, у вас теж є діти. І ви хочете для них мирного

існування і хороших умов. *Ми* хочемо те ж саме. Всі *ми* – люди. *Ми* повинні розуміти один одного і прислухатися один до одного. Так не забувайте це – не виконуйте зараз звірячих наказів, що надходять Вам з Києва. *Ми* маємо право на гідне життя для *нас* і *наших* дітей» [25]. Люди, які представляли різні політичні та громадські спектри думок, зійшлися на одному: заборона мирних зібрань – антиконституційний шлях у нікуди! Отже, Майдан і Антимайдан – це символи різних життєвих позицій, це дві різні ідентичності.

Мітинг 15 грудня, на який прийшло близько 400 чоловік, відбувався за принципом вільного мікрофона, без партійної символіки. Багато присутніх накинули на плечі прапори Європейського Союзу і України. Також активісти «Євромайдан-Одеса» роздавали людям прапорці (маленькі копії) Євросоюзу і України. Багато хто прийшов підтримати Народне віче в Києві з маленькими дітьми. Маніфестанти читали вірші, співали і скандували: «Банду геть!», «Януковича під арешт!». Вони тримали плакати: «Символ майдану – наша Руслана! Це і полум'я, і Жанна д'Арк. Де *ваші* символи? Хто *ваші* лідери? У чому *ваші* цінності, антимайдан?», «Євросоюз – народу – одеситам!» тощо. Також під час акції люди заспівали гімн одеського Євромайдану, написаний колишніми гравцями КВК. Це – ремейк на пісню «Прогулянка по Одесі» групи «Бастіон» І. Ганкевича. Було знято кліп. Співали (а нерідко просто говорили) текст телеведучі, блогери, артисти, журналісти, студенти, режисери, лікарі, шоумени, юристи, архітектори, редактори, школярі, рекламисти, електрики, телеоператори, шахісти, географи, вчителі, домогосподарки... Загалом, пісня звучала російською, але під кінець – українською. Вимоги і бажання співаків – такі самі, як і в інших подібних композиціях. Навіть тим, – що мешканці окремого міста завжди ідентифікують себе з усією державою. Одесити теж запевняли: «Дай соседу руку – только так победим! Украину и Одессу мы не сдадим!» А от вже запевнення українською: «Діти і онуки, обіцяємо вам: Україна – це Європа! Переможе Майдан!» Тож нехай так і буде [26].

Активісти Євромайдану в Одесі на знак солідарності з мітингуєчими в Києві, прикрасили «революційними» плакатами головну ялинку на Думській площі. Під час прикрашення люди скандували «Слава Україні – Героям слава!», «Банду на ялинку», «Януко-

вича на ялинку», «Азоров Уходи». А після того як закінчили чіпляти плакати на каркас ялинки, люди поводили навколо неї хороводи і скандували: «Одеса – це Європа», «Україна – це Європа» [27].

Учасники одеського Євромайдана на 35-й день протестів провели акцію на Потьомкінських сходах – люди вишикувалися в слова «Ми є» і запалили бенгальські вогні, а нижче на щаблях розтягнули 12-метровий прапор України. Акція була організована з метою привернути увагу ЗМІ і показати іншим регіонам країни, що в Одесі люди також збираються на Євромайдан [28].

29 грудня на одеському Євромайдані стався інцидент з представниками ВО «Свобода». Наступного дня учасники одеського Євромайдану прийняли відкрите звернення до голови Всеукраїнського об'єднання «Свобода» О. Тягнибока [29]. Активісти ВО «Свобода» прийшли на мітинг і, порушуючи попередні домовленості, розгорнули п'ять партійних прапорів. Це стало шоком для всієї громади. Частина мітингувальників мала намір силою примусити «свободівців» згорнути партійну символіку. Лише зусиллями організаторів вдалося залагодити конфлікт та уникнути силового протистояння. Що важливо, що йшлося про силове протистояння в центрі Одеси між своїми ж – односторонніми, колегами, українцями.

Інцидент відстежували вітчизняні ЗМІ та представники правоохоронних органів. *Одеська громада* розцінила витівку місцевих «свободівців» як провокацію, понад те, як наругу над своїми патріотичними почуттями, як чергову спробу поділу, розколу, ослаблення українців. Поділу, якого так прагнула тодішня влада. А українська громада Одеси ці злочинські зусилля гостро відчувала [29]. Цей демарш місцевої ВО «Свобода» був нічим іншим, як дріб'язковою спробою в черговий раз пропіаритися на патріотичних почуттях одеситів – щирих патріотів України. Громада Євромайдану констатувала: «*Ми* робимо одну спільну справу – *ми* змінюємо Україну! *Ми* змінюємо, насамперед, свідомість людей: вчимо їх бути гідними своїх великих предків, жити за законами та правилами, встановленими громадою. Учасники одеського Євромайдану усвідомлюють, що *вони* є носіями священної місії – місії змінити Україну. І тому намагаються бути взірцем для своїх співгромадян. Тому шкідливим та небезпечним для одеського Майдану є поділ за партійною належністю. Громадою це розцінюється як спроба розколу та зрада» [29].

Одеська громада Майдану закликала лідера партії приборкати одеську ВО «Свобода», утримати її від шкідливих, провокативних дій та навчити поважати українців Одеси – гідних громадян України. Власне, інцидент спричинила партійна символіка, яка була захищена з самого початку діяльності Євромайдану. Одеський інцидент не був поодиноким – неодноразово на київських віче теж підіймалася партійна символіка ВО «Свобода».

Доречним буде зазначити мирний характер зібрань. Одеситів на Майдані розважали як могли. Біля пам'ятника Дюку майже щовечора гриміли рок-концерти, вдень – мітинги, пікети, суботники або депутатський прийом! На Євромайдані в Одесі святкували Хануку, Новий рік, Різдво, закликали до відповіді прокуратуру за загибель «Титаніка», проводили флеш-моби, а також показали податковій «останній аргумент» – труси [30] (таким чином, активісти одеського Євромайдану висловили протест проти тиску на підприємців з боку Міністерства доходів і зборів. 9 січня 2014 р. вони прикрасили паркан управління внутрішньої безпеки відомства... нижньою білизною) [31]. Креативність одеситів не вичерпувалася.

В Одесі відбулася нарада за участю віце-прем'єра з гуманітарних питань К. Грищенка. Перед початком наради відбувся пікет представників опозиції і активістів одеського Євромайдану. Вони принесли до будівлі плакат з досить красномовною цитатою самого віце-прем'єра щодо євроінтеграції: «Європейська інтеграція – загальнонаціональна ідея, яку підтримує більшість населення України і провідні політичні сили» [32]. Представники одеського Євромайдану звернулися до К. Грищенка зі зверненням, в якому, зокрема, зазначалося, що «Ви, як кадровий дипломат і прибічник європейського курсу розвитку України, ще зовсім нещодавно закликали народ і політиків об'єднатися під одним загальним гаслом «Україна – це Європа» [33]. У Зверненні йшлося і про сумнозвісні закони від 16 січня 2014 р. Зокрема, зазначалося: «Цей документ не повинен набрати чинності! Зазіхання на права і свободи громадян, порушення засадничих норм Конституції, знищення свободи слова, громадського сектору – це заколот купки можновладців проти держави Україна. Така узурпація призведе до повалення злочинної влади, тому що вільних і свідомих українців в нашій державі набагато більше, ніж 239 співників злочину» [33]. Прийняття законів

спровокувало в Одесі появу такого сумного жарту: «З метою подальшого зміцнення демократії проводиться подальше обмеження прав і свобод. Врешті-решт, демократія стане непорушною... Ні пульсу, ні дихання» [33].

Досить критично проти законів виступили одеські журналісти. У зверненні представників ЗМІ в Одесі зазначалося: «*Ми* будемо позбавлені професії, напі читачі, слухачі та глядачі – позбавлені інформації, а країна опиниться у прірві беззаконня і свавілля. З моменту вступу цього закону в силу в країні будуть неможливі ні вільні вибори, ні будь-яка форма реальної участі громадян в управлінні країною. Цей закон в *наших* умовах – *смерть громадянському суспільству*» [34]. Журналісти на чолі з Л. Штекелем організували акцію протесту біля обласної адміністрації, протестували проти прийнятого Верховною Радою України закону про наклеп [34]. Заступник голови облдержадміністрації запропонував представникам пікету журналістів пройти до свого кабінету, щоб вислухати їхні вимоги. У результаті переговорів представники обласної влади вислухали думку представників журналістів та громадськості Одеси, прийняли заяву, підписану пікетниками, і обіцяли передати її до Києва.

На знак протесту проти голосування за Державний бюджет України руками невеликою групою депутатів-регіоналів 19 січня одесити пройшлися центральними вулицями міста, щоб запропонувати всім спосіб боротьби з беззаконням регіоналів: «БОЙКОТ ПР – не купувати товари та послуги фірм, які належать ПР». Одесити і далі організовували креативні заходи.

Київ та Одеса провели незвичайний шаховий матч. Команди міст зіграли по Інтернету консультаційну партію на підтримку Євромайдану. 20 січня, за день до трагічних подій на вулиці Грушевського, на запрошення адвоката В. Сокалюка в його адвокатській конторі відбувся шаховий бліц-турнір, у якому взяли участь активісти одеського Євромайдану. Серед них – чемпіон України з шахів 1996 р., міжнародний гросмейстер М. Голубев, чемпіон Європи, міжнародний гросмейстер Ю. Дроздовський, міжнародні гросмейстери М. Легкий та А. Сумець, майстри ФІДЕ Г. Содоль та І. Юрковський (ведучий телепрограми «Школа чемпіонів»), кандидати у майстри спорту І. Кисельов (журналіст, телеведучий ТРК

«Круг»), Ю. Костіна (автор книги «Шахи для малюків»), Д. Костін та П. Макаров, організатор турніру – першорозрядник В. Сокалюк та його колега – адвокат Д. Пономаренко. Судив турнір міжнародний арбітр В. Довженко.

За умовами змагання, у складі кожної з команд було чотири шахісти. Вони мали право вибрати хід у партії спільним рішенням або довіряти право ходу одному з гравців у довільній черговості. Місцем гри в Одесі була визначена вул. Преображенська, 45 (офіс обласної організації ВО «Батьківщина», а в Києві – майдан Незалежності [35]. В офісі організували виставку політичних плакатів, на яких можна було прочитати: «Регіони», за цими правилами грати неможливо!», «А пішаки-то закінчуються, – з сумом подумав чорний король»; «Євромайдан – важка партія, зроби свій хід!», «Ми – Європа. Одеса – місто майстрів та гросмейстерів». Під час турніру обговорювалися політичні події у Києві, ставлення до яких у всіх без винятку учасників було однакове, і його можна висловити так: як і в шахах, так і в державі влада зобов'язана грати зі своїм народом за правилами. А правила ці – Конституція України, в якій зафіксовані основні права та свободи громадян, що зараз часто грубо порушуються владою [36].

Партія була символічною, але протікала дуже напружено. Спочатку у Києва була перевага, але після тривалої боротьби одесити здобули перемогу. Метою заходу було не досягнення шахових результатів, а наголошення на тому, що майданівці – це не тільки ті, хто перебуває у безпосередньому силовому протистоянні з «Беркутом», як дехто хоче подати. Майданівці – це й інтелектуали, які, аналізуючи важку політичну ситуацію, розуміють, що іншого шляху в Україні, крім європейського, до демократичних цінностей немає.

Одеська філія МО «Остання барикада» та ГО «Інтелектуальний форум», уже третій рік поспіль підтримувала всеукраїнську акцію до Дня Соборності. Молодь, як завжди, винахідлива та креативна, а отже щоразу придумувала нові яскраві акції. На Потьомкінських сходах пройшов флеш-моб, у межах якого відбулося єднання синього і жовтого кольорів українського прапора. Жодної політичної чи партійної символіки не було, адже День Соборності – об'єднує всіх українців [37]. У День Соборності одесити закликали

небайдужих громадян взяти участь у «каструльному» протесті, мотивуючи, що «Наші каструлі буде чутно і тим, кого ув'язнили за щирі переконання, і тим, хто досі не може або боїться вийти на вулицю та боронити свої права». Організатори акції зазначили: «А взагалі-то, кінцева мета акції – це не грюкати у каструлі, а подолати свій страх. У такий нехитрий та веселий спосіб разом із сусідами це завжди простіше» [38].

Натомість, на мітингу на підтримку влади, який пройшов 22 січня 2014 р. перед обладміністрацією, вперше активно проявилися місцеві так звані «тітушки», – молоді люди спортивної статури, що відрізняються агресивністю*. Влада почала використовувати також креативні ходи. Зокрема, 23 січня невідомі точково розіслали одеситам СМС про те, що активісти Євромайдану «штурмуватимуть мерію від Дюка в 18.00». Безумовно, ні про який штурм не йшлося.

За прикладом столичних активістів одесити організували свій «АвтоМайдан». Кілька десятків автомобілів з прапорами Євросоюзу та України проїхалися центральними дорогами Одеси. 25 січня 2014 р. одеські автомайданівці пікетували мастки народних депутатів регіоналів – Ю. Крука та С. Ківалова, які 16 січня голосували за пакет скандальних законів.

23 січня 2014 р. був спалений, разом з ще двома, автомобіль одного з лідерів одеського Євромайдану О. Остапенка. Коментуючи цю подію, він зазначив: «У мирному місті Одесі проти активістів розв'язана війна. Вчорашні наскоки «тітушек» під час проведення мітингу «Ми проти диктатури» біля ОДА, блокування наших автобусів, що везуть медикаменти на Майдан у Київ, і ось тепер спалені машини – все це говорить про те, що лінія фронту вже в Одесі. Влада взяли поганий приклад з Києва, Харкова та інших міст України і

* Нічого нового в тому, що влада використовує такі заgonи, немає. Як відомо під час революції 1904–1905 рр. у Російській імперії були створені подібного роду заgonи, і називалися вони «чорною сотнею». Спортсменів тоді було мало, а тому у них активно залучали двірників, м'ясників, прикажчиків та інші непролетарські елементи. Закінчилося це дуже сумно для тодішньої влади. Революційні рухи від таких методів боротьби тільки міцніли. А ось «чорносотенці», користуючись заступництвом влади, перейшли до звичайного бандитизму. І тодішня влада отримала ще один головний біль – що робити з виплеканими нею ж «захисниками»? (Владимирський О. І у нас є «тітушки» // Чорноморські новини. – 2014. – 23 січня).

першими розв'язали бойові дії в нашому місті» [39]. Зазначимо, що ще 21 грудня 2013 р. підпалили машину Є. Буркута, який на своєму 8-місному Fiat возив людей на київський Майдан упродовж усього місяця, позмінно. Сам чергував, потім забирав людей, повертався в Арциз, збирав знову і їхав до Києва [40]. Тоді було перше знищення автомобіля.

Активісти одеського Євромайдану вирішили звернутися до представників місцевої влади – до голови Одеської обласної адміністрації М. Скорика та в. о. мера міста О. Бриндака, вимагаючи від місцевої та регіональної влади Одеси негайних і конкретних дій з ретельного розслідування варварського спалення автомобілів активістів одеського Євромайдану О. Остапенко та А. Степанишина. Вони також вимагали особливо ретельної перевірки опублікованих в Інтернеті повідомлень про ймовірну причетність до організації злочину працівників силових структур.

Протести, які мали в Одесі незмінно мирний характер, набрали ще більшого розмаху після інформації про жертви «Беркута», які загинули 22 січня. Учасники одеського Євромайдану рекомендували одеській владі всіх рівнів витримувати лінію на збереження громадянського миру в Одесі і виключити будь-які силові і репресивні акції щодо активістів Майдану [41]. Прес-служба одеського Євромайдану поширила заяву, звернену до одеського губернатора М. Скорика, з вимогою не допустити громадянського зіткнення в Одесі. У зверненні чітко простежувалася ідентичність учасників одеського Євромайдану: «Ми, активісти Євромайдану», «мирні громадяни – прихильники євроінтеграції України і змін у суспільстві», «люди, які виступають проти корупції та приниження у всіх гілках влади», «ми проти громадянських зіткнень в Україні». Наголошувалося, що «протест носить мирний характер», «ніяких «штурмів» державних установ прихильники Євромайдану в Одесі ніколи не планували і не розглядали». Ідентифікуючи ситуацію в Україні, майданівці зазначали: «Зараз у країні є тільки один конфлікт – це конфлікт влади і народу, а не цивільних людей з цивільними людьми», – і наголошували, – «Ви отримали наказ розв'язати в Одесі «бійню» між прихильниками ПР і прихильниками Євромайдану». Учасники закликали: «Україна – країна єдина і неподільна. Одеса – мирне місто, яке звикло торгувати, а не воювати!

Не подавайтеся на провокації, які виходять із Києва, від прихильників агонізуючої влади. Перестаньте вести боротьбу з народом Одеси!» [42].

26 січня 2014 р. одеський Євромайдан зібрав близько 1 тисячі чоловік. Мітингувальники були з прапорами Євросоюзу і Державними прапорами України. Серед тих, хто прийшов на мітинг, було багато подружніх пар з маленькими дітьми. Виступаючі висловили підтримку столичному Майдану і заявили, що Одеса категорично проти розколу країни [43]. Учасники віча від імені членів територіальних громад Одеської області висловилися за створення Одеської народної ради як представницького органу мешканців Одеської області із захисту Конституції України. Одеська народна рада – це об'єднання депутатів місцевих рад від опозиційних партій (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «УДАР», ПП «Фронт Змін») та позафракційних, громадських і політичних активістів, які стояли на засадах захисту Конституції України, державного ладу, демократії та виступали проти узурпації влади режимом В. Януковича.

Одеська народна рада звернулася до членів територіальних громад Одеської області з ініціативою щодо створення місцевих Народних рад як об'єднань опозиційних до режиму В. Януковича депутатів місцевих рад та активних громадян України як представницького органу членів територіальних громад, що покликані відновити конституційний лад і правопорядок в Україні [44].

Громадянська активність одеситів просто вражала. Наприклад, 28 січня активісти одеського Євромайдану вирішили надати допомогу місту у розчищенні тротуарів від снігу, вважаючи, що комунальні служби Південної Пальміри далеко не повною мірою справляються зі своїми обов'язками.

У цей день представники одеських ЗМІ вийшли на повторний мітинг проти Закону про наклеп. Журналісти вимагали, щоб врахували їх позицію з приводу скасування «драконівського» закону, що порушує свободу слова, донесли до одеських депутатів і керівництва країни.

Свою громадянську позицію висловили і медичні працівники, які стверджували, що «ми є громадянами нашої країни, і нас також хвилюють ті події, які відбуваються сьогодні в державі» і «нас, як медиків, турбує здоров'я людей – будь-яка ескалація насильства

призводить до болю, страждань, смерті» [45]. Разом з тим, своїх співгромадян вони ідентифікували як таких, які «завжди відрізнялися оптимістичністю, терпимістю, взаєморозумінням і толерантністю, незалежно від національності, релігії, політичних переконань». Медпрацівники закликали усіх співгромадян «бути розсудливими, толерантними у ставленні один до одного». І наголосили на тому, що «найдорожче, що у нас є, – це здоров'я і життя, і ніхто не має права ризикувати ними заради чийось політичних інтересів» [45].

У зверненні освітян зазначалося, що «ми, освітяни, люди мирної професії, ті, хто несе велику апостольську місію і вчить українську націю», «ми не маємо права залишатися осторонь цих подій і робити вигляд байдужих». Ідентифікуючи Одещину, освітяни стверджували, що вона «завжди була, є і має бути краєм спокою та рівноваги, зваженості рішень, краєм доброти та справедливого ставлення до людей». Вони закликали всіх педагогів України, всю українську громаду об'єднатися в єдиному бажанні захистити інтереси майбутнього покоління та зберегти соборність держави [46].

Одеса відзначилася тим, що стала містом, де барикади будував не Майдан, а влада [9]. 28 січня 2014 р. входи в Одеську ОДА перекрили бетонними блоками, а вікна – меблями та дерев'яними щитами на випадок можливого штурму [47]. Суто по-одеськи відреагували активісти Євромайдану на нагнітання атмосфери страху керівництвом міста та області, яке залякувало городян розповідями про підготовку штурмів міськради та облдержадміністрації. 13 лютого перед початком сесії міської ради одеські євромайданівці провели акцію «У страху очі великі», влаштувавши, нарешті, так давно очікуваний владою «штурм». Командував цією «військовою» операцією активіст одеського Євромайдану О. Губський, який постав в образі офіцера генштабу Австро-Угорської імперії Отто фон Ефа. Цей образ він обрав з огляду не те, що, на думку українофобів, саме австрійський генштаб у 1914 р. і придумав Україну та українську мову, щоб розвалити Російську імперію. Він пояснив, що, з огляду на серйозність оборонних заходів, до яких вдається влада, євромайданівці вирішили штурмувати мерію з допомогою «танків та авіації». Літаки і танки, природно, були закуплені на гроші Держдепартаменту США та Пентагону, а замовниками штурму, звичайно ж, виступили Євросоюз і НАТО [48]. Іграшкові танки, літаки і вертольоти змогли, здолавши захисні редути, вийти на «оперативний про-

стір» на сходах мерії. Батарейки «підвели» і не дозволили здійснити задумане. «Бронетехніка та авіація» зупинилися і «мерія встояла!» Тож міські та обласні начальники могли заспокоїтися, а заодно дати спокій і всім жителям Одещини [48]. Якщо євромайданівці влаштували імітацію штурму іграшковою зброєю, то влада використовувала справжню.

На сесію Одеської міської ради депутат, керівник депутатської фракції «Фронт Змін» О. Остапенко вніс пропозицію назвати «Європейською» площу, у якій просто раніше взагалі не було назви [49]. Його ініціативу також підтримали депутат обласної ради (ВО «Батьківщина») С. Веселов, депутат міської ради від Партії «РОДИНА» Г. Селянин та депутат обласної ради від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ М. Шмушкович [49]. Депутати міської ради не підтримали ініціативу свого колеги, обґрунтувавши своє рішення тим, що не варто порушувати цілісність Приморського бульвару, який являє собою єдиний архітектурний ансамбль [50].

Активісти Майдану продовжували дивувати. 9 лютого 2014 р. відбувся третій марш одеського Євромайдану. Цього разу активісти вирішили назвати свою акцію «Марш западенців». На мітинг зібралося близько 400 людей. Підтримати одеський Євромайдан і приєднатися до майбутнього маршу приїхали громадські працівники з області, а також справжній гуцул з трембітою [51]. Маршем пройшли небайдужі одесити, які переконані, що Одеса – європейське місто. «Влада і провладні ЗМІ називають нас, корінних одеситів, «понасхавшими западенцями». Ну що ж, хай буде так, нехай ми будемо для них «западенцями», як і засновники нашого міста – Рішельє, Ланжерон, Дерибас, де Воллан» [52]. Перед початком «Маршу западенців» організатори розгорнули плакат, який свідчив, що Південну Пальміру заснували «понасхавшиє западэнцы», а саме – герцог де Рішельє, Олександр Ланжерон, Осип Дерибас і Франц де Волан. Одесити, скандуючи «Одна, єдина, велика Україна!», «ми з вами!», «Одеса, вставай!», «Пшонку – на тушонку!», пройшли містом. Під головним управлінням МВС та прокуратурою Одеси спалили портрети Захарченка [51].

Учасники маршу прийняли маніфест, у ньому зазначалося: «Список «западенців», які зробили зі шматочка степу над морем квітуче, яскраве, опатне, багате місто, зашкалює... Це знамениті архіте-

ктори – Влодек, Боффо, Бернардацці, Торрічеллі, Коклен. Австрієць Фердинанд Фельнер і німець Герман Гельмер зробили наш Оперний театр таким, яким ми його знаємо й любимо. Це місто стало багатим завдяки «западенцям» – купцям Анатру, Ралі та Родоконакі. Археолог Бларамберг, письменник Олеша, поет Міцкевич, декабрист Поджіо – це місто «страждало» від навали «западенців» із моменту свого народження! Одеса – місто «западенців». *Ми* підтверджуємо це нашим сьгоднішнім маршем. *Ми* постійно «прибуваємо» сюди, до Одеси, щоб покращувати й прикрашати це місто, а нас звинувачують у «фашизмі». Але знайте, це *ми*, западенці, Одесу не здамо! *Ми*, активісти Євромайдану. Одеса – западенське місто. Одеса – це Європа. Слава Україні!» [53]. Ідея проведення акції саме з такою назвою дійсно була надзвичайно вдалою для одеситів.

Щоправда, не «западенці» стали причиною протистояння членів міської громади Одеси, а політичні погляди і переконання. Водій і пасажери автобуса на маршруті № 168 дружно «попросили» з транспорту активістку Євромайдану за значок з відповідною символікою на куртці. Коли активістка сідала в автобус, водій зробив їй зауваження з приводу її значка. У відповідь євромайданівка йому висловила протест. Водій попросив її вийти. Коли вона відмовилася, до суперечки приєдналися всі пасажери автобуса. Люди зажадали від неї попросити вибачення. А коли вона відмовилася – виптовхали активістку на вулицю і розповіли, що вони думають і про неї особисто, і про нацистські прояви на Євромайдані [54]. На жаль, такі прояви не поодинокі, адже не усі члени міської громади Одеси поділяли євроінтеграційні погляди, частина з них і надалі залишалася прихильниками корупційної влади. Одеська влада знову заявила про себе, попередивши всі без винятку бізнес-центри і готелі не надавати майданчики для проведення другого Всеукраїнського форуму Євромайданів*. Власники кількох орендованих залів в останній момент відмовили організаторам.

Незважаючи на відмову, 15–16 лютого 2014 р. в Одесі відбувся форум, в якому взяли участь 66 делегатів і 11 спостерігачів. У мітингу, який пройшов після «Маршу регіонів», серед учасників

* Перший Всеукраїнський форум Євромайданів відбувся в Харкові 11–12 січня 2014 р.

були делегати, гості та спостерігачі другого Всеукраїнського форуму Євромайданів і жителі Одеси, які пройшли колоною центральними вулицями міста з 500-метровим прапором України.

Делегатів форуму розмістили у своїх квартирах одесити. На одеських кухнях, в одеських комунальних квартирах тривав Євромайдан. *Одеса* на ці два дні стала *столицею не тільки гумору, не тільки морською столицею, а й столицею Євромайдану цілої України* [55]. Делегат від Харкова відзначила, що «якщо Київ – серце України, Львів – душа, то *Одеса* – це права півкуля мозку, а Харків – ліва» [55].

19 лютого близько сотні молодиків із так званих «загонів самооборони», які склалися з активістів організацій «Молодіжна єдність», «Слов'янська єдність» і «Цивільний альянс» (останні дві – ультраправі), напали на євромайданівців, які мітингували під облдержадміністрацією. Міліції вдалося стримати натиск озброєних битами бойовиків, вставши живим щитом між ними і мітингувальниками. Розлючені «тітушки» спрямували свій гнів на співробітників ЗМІ. Один із нападників вибив камеру з рук кореспондента «Думської», який вів пряму відеотрансляцію. Журналіст не постраждав. Були побиті кореспонденти «5-го каналу», «Нового», «Нової Одеси» і «Комсомольської правди». Також бойовики знищили мотоцикл з українським прапором, що належав одному з євромайданівців. У цей день постраждав пастор А. Гамбург – настоятель лютеранського храму Апостола Павла, глава української групи «Примирення» та член міжнародної групи «Примирення Церков і народів Європи». Напад відбувся під час мирної демонстрації одеських активістів, які вийшли висловити свій протест проти кривавих подій 18 лютого 2014 р. у Києві. Керівники католицьких, протестантських і православних громад міста висловили рішучий осуд за напад на священнослужителя. На думку служителів, якщо представники влади, що перебували там, не в змозі були запобігти побоїщу, то це означало одне з двох. Або вони бездіяльно потурали бандитським елементам і тим самим самі стали на бік бандитів, а значить – втратили свою легітимність. Або не в змозі контролювати силески бандитизму на вулицях, а значить повинні розписатися у своїй неспроможності і передати владу тим, хто здатний вгамувати бандитів [56]. Духовна рада християн Одеси та Одеської області та група «Примирення» закликала всіх одеситів до посиленої молитви і посту, за повернення миру в Україну і наголосили на тому, що залишатися байдужими

жим сьогодні злочинно. Байдужість – страшний гріх! «Не робіть вигляд, що вас не стосується те, що відбувається. Воно торкнулося вже кожного. Не спіть, моліться і тверезо дивіться на ситуацію» [57].

Не залишився байдужим до кривавих подій у Києві голова облдержадміністрації М. Скорик. 20 лютого він звернувся до одеситів і жителів області: «Одеса абсолютно інше місто, рідне для нас з вами, і ми повинні зробити все, щоб зберегти його таким. «Одеса для одеситів» – це не просто гасло, для нас дуже важливо зберегти наше місто таким, як воно є, зберегти нашу країну, яку зараз, на жаль, рвуть на частини, а жертвами стають прості люди. Ці трагічні події не повинні розширитися за межі столиці» [57].

Трагічні події в Києві стали поштовхом до зміни політичних орієнтацій. Депутат Одеської міської ради В. Наумчак написав заяву про вихід з фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, пояснивши, що «в даній ситуації відчуваю себе обдуреним, як і багато з нас, повіривши передвиборним програмним документам, про «покращення» та європейську інтеграцію. Ніколи не приховував своїх поглядів і вважаю, що місце України в сім'ї вільних європейських народів, без застережень і зволікань» [58]. 19 січня О. Гончаренко заявив про вихід з ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та звільнення з посади першого заступника голови Одеської обласної ради. Під час сесії облради його заяву було задоволено. О. Гончаренко вийшов і з фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Фракцію «регіоналів» покинули також М. Шмушкович та І. Коврижних [59].

Натомість, активіст Євромайдану Р. Чернолуцький написав заяву про вихід зі складу міськвиконкому Одеси. Як голова Одеської міської організації Європейської партії України, яка бере активну участь у мирних протестах, він вважав, що не може і не має морального права залишатися в системі муніципальної вертикалі влади і бути членом виконавчого комітету, і вирішив реалізовувати свій досвід як професійний юрист та експерт [60]. Мотивував він свою позицію також і неготовністю влади чути вимоги народу і констатуючи, що повне ігнорування волевиявлення громадян стало причиною того, що мирне протистояння переросло у силове, внаслідок якого загинули невинні люди. Багато активістів почали безслідно зникати, влада почала переслідувати інакодумців [60]. Колишній депутат вирішив присвятити свою подальшу діяльність політичній роботі, спрямованій на євроінтеграцію.

Протистояння «Євромайдан – влада» почало наприкінці лютого переростати в інший формат «Україна – Росія». З'явився «Ворог», який претендував на українську територію, перш за все Крим. Своєрідною відповіддю пропаганді Кремля в Одесі став 10-тисячний мітинг протесту одеситів проти вторгнення в Україну російських військ, що відбувся 2 березня 2014 р. З Приморського бульвару мітингувальники попрямували до Генконсульства Російської Федерації в Одесі, скандуючи: «Крим – Україна!», «Путін, геть!» «Нет – войне!», «Ми проти війни» [61]. Своє враження про ці події залишила на Форумі «противная одеситка», написавши: «Щойно повернулася додому з мітингу. Нас було майже 30 тисяч! Ми прошли від Дюка до російського консульства в Аркадії через все місто! Нас вітали люди, відкривши вікна і у багатьох були українські прапори. Я ніколи не бачила в Одесі такої кількості людей на демонстрації» [62]. Своє враження про одеський мітинг висловив і громадський діяч, одесит С. Дібров, наголосивши, що «питання зараз у існуванні країни в її нинішньому вигляді, в її єдності. Коли загроза стала реальною, навіть не особливо активні одесити зрозуміли, що мовчати вже не можна. Величезна кількість моїх знайомих, яких я знаю як аполітичних, були там (на мітингу 2 березня) і збираються і надалі свою позицію виражати більш активно» [10].

Одеський депутат, лідер Партії «РОДИНА» І. Марков закликав жителів Південного Сходу боротися за свої права без насильства: «Я багато років говорив про те, що українській державі не можна ігнорувати ментальні відмінності між Заходом і Південним-Сходом країни. Так історично склалося, що *ми – різні. Ми говоримо на різних мовах, у нас різні погляди на наше спільне минуле, але у нас одна держава*» [63]. Депутат наголосив на тому, що «жителі Південного Сходу країни мають право захищати свої традиційні цінності, свою мову, свою історію, своє право бути такими, які ми є. Але сьогодні ми зобов'язані знайти можливість врегулювати ситуацію мирно, без крові. Тому я звертаюся до всіх жителів Південного Сходу – росіян, українців, представників інших національностей – з проханням утриматися від кровопролиття» [63].

Виконувач обов'язки міського голови Одеси О. Бриндак закликав жителів міста продемонструвати єдність перед зовнішньою за-

грозою. «Ще вчора ми стояли на *різних майданах* або біля телевізорів сперечалися про політичний устрій нашої країни. Сьогодні доводиться говорити про те, а чи буде та країна, в якій всі ми, хоча і *по-різному*, планували будувати майбутнє» [64]. Далі він наголосив: «Сьогодні перед країною стоїть зовнішній виклик – загроза її незалежності та територіальної цілісності. Що це для Одеси? Це наше благополуччя: це замовлення для наших підприємств і портів, це наша митниця і 7 км, це наші туристи – все це давно переорієнтовано на український ринок. Але, найголовніше, територіальна цілісність країни – це першооснова безпеки кожного громадянина» [64].

Культурна та бізнес-еліта Одеси, серед них піаніст О. Ботвінов, письменник і голова єврейської релігійної громади м. Одеси В. Зонис, О. Федоров, прес-секретар Асоціації судовласників України, В. Хаїт, головний редактор журналу «Фонтан», звернулася до одеситів у всіх країнах світу з наміром пояснити, що і чому відбувається в Україні, і з закликом підтримати зусилля світової цивілізованої спільноти для уникнення кровопролиття і територіального поділу України. У зверненні наголошувалося: «... у нас можуть бути різні погляди і уявлення щодо багатьох процесів, що відбуваються в нашій рідній країні – Україні. Але однозначно і абсолютно точно ми можемо сказати одне: тоталітарно-бандитський режим Януковича «дістав» кожного, перетворив всю країну, в тому числі і Одесу, в своєрідну «зону», де царювали беззаконня, корупція і грабїж» [65]. Автори звернення відзначали, що одеситів «приводить в сум'яття ситуація, яка склалася внаслідок політики російського президента Путіна стосовно України після падіння режиму Януковича і його боягузливої втечі з країни» [65].

Власний кореспондент телеканалу «Інтер» в Одесі А. Анастасов висловив позицію багатьох журналістів: «Ми – *одеські власкори всеукраїнських* центральних каналів і декілька одеських каналів – домовилися: припиняємо співпрацювати з росіянами. Не ділитимемося з ними контактами або не передаватимемо наше відео. Я прийняв для себе це рішення не як співробітник «Інтера», а як журналіст, людина, яка дотримується професійної етики» [66].

Попри всю складність ситуації одесити не втрачали почуття гумору – як наслідок, з'явився новий хіт «Одесса звонит Путину»,

де представники творчої інтелігенції начебто телефонують президенту Росії, представляються і дружньо пропонують по-російськи: «Идите домой, Владимир Владимирович».

Щоб запобігти зіткненням між таборами та провокаціям, разом з міліцією охоронну функцію на себе взяв місцевий «Правий сектор». Його лідер в Одесі – 19-річний поет І. Вишитий. Під його керівництвом було кілька десятків юних бійців, визнавав себе *українським націоналістом*, вільно володів і російською, і англійською мовами. Націоналізм, на його погляд, це коли національні інтереси переважають над особистими, не варто плутати його із шовінізмом. Він стверджував, що «ми за поширення і розвиток російської культури в Україні, коли це не є сепаратизмом і не є закликом до розділення території України» [10]. На Півдні справді переважає негативне сприйняття слів «*націоналіст*» і «*бандерівець*», але поняття «*патріот*» тут цілком прийнятне. «Правий сектор» час від часу звинувачували у нападах на людей у різних районах міста. І. Вишитий запевнив: учасники руху діють суто в рамках закону, а дискредитацією займаються «люди, які через свою неадекватність не розуміють, що патріотизм – це відчуття, яке має бути присутнім у кожному з українців» [10].

У протилежному таборі – у Антимайдані стали частішими заклики до відокремлення так званої Новоросії – південно-східних земель України для подальшого приєднання до РФ. Кілька активістів було запрошено на розмову до СБУ. Серед них – А. Давидченко, якого вважають лідером кількох неформальних організацій: «Молодіжна єдність», «Народна альтернатива» і «Куликове поле». Сам він, хоча його і визнають одним з найактивніших прибічників приєднання до Росії, сепаратистом себе не вважав і відмовився від підняття російського прапора над ОДА [10]. «Ми не збираємося захоплювати будівлю облдержадміністрації. Хочемо активізувати людей, щоб наш голос було почуто. Найголовніше, що ми вимагаємо, – це референдум. Ми почали збір підписів – за минулий тиждень зібрали вже близько 50 тисяч. Упродовж наступного тижня плануємо зібрати до 200 тис. у всіх районах не тільки міста, а й області» [10]. До бюлетеня запропоновано внести одразу кілька питань, у тому числі статус російської мови, адміністративно-територіальну реформу, розширення повноважень місцевої влади, питання входження України

до Європейського або Митного союзу. 16 березня А. Давидченко організував марш за референдум, на якому сподівався зібрати 20–30 тисяч учасників [10]. Згідно з соціологічними опитуваннями за приєднання Одеси до Росії виступило 25% населення міста.

Росія вела інформаційну війна, йшли потоки дезінформації, покликані вселити страх і невпевненість. Одеські активісти провели символічну акцію біля консульства Російської Федерації. Вони обкидали центральний вхід локшиною та кетчупом. Також біля будівлі повісили плакат з написом: «Лапша по-путински. Сыгы по горло!». Таким чином, активісти хотіли сказати президенту Росії В. Путіну, аби він припинив вішати локшину на вуха [66].

Ідея єдиної неподільної України заповонила ЗМІ. Війна відбувалася в інформаційному полі. Більшість місцевих ЗМІ зайняли проукраїнську позицію і розмістили державний прапор на своїх сайтах. Антимайдан попереджав, що вони всі пишуть неправду – читати можна лише кілька блогів та інтернет-видання «Таймер», що відверто залишався на боці проросійських сил [10]. Потужний одеський інформаційний ресурс «Одеський форум» приєднався до всеукраїнського проекту, який спрямований на збереження єдності країни. У шапці «Одеського форуму» у правому кутку з'явився національний прапор з написом «Єдина Країна. Единая Страна».

13 березня 2014 р. у гуманітарному корпусі Одеського національного університету імені І. І. Мечникова пройшла акція на підтримку територіальної цілісності України. У ній взяли участь викладачі різних факультетів університету. Акція пройшла у форматі прес-конференції. Через представників місцевих засобів масової інформації учасники донесли свою позицію до одеситів. Суть позиції – в необхідності збереження України як єдиної і неподільної держави [67]. У цей же день відбулося засідання комісії з реалізації програми «Збереження і розвиток російської мови в Одесі». Члени одеської групи мали своє бачення з приводу використання російської мови в Україні. Вони впевнені, що мовну проблему вирішить надання російській мові статусу другої державної. Однак це вимагає внесення змін до Конституції України, що, на жаль, не входить у завдання робочої групи. Тому О. Косьмін запропонував надати російській мові, яка за даними останнього перепису є рідною для 14 мільйонів громадян України, статусу «офіційної мови

міжнаціонального спілкування» і закріпити таке положення в новому законі. Подібний офіційний статус російська мова має у низці держав, зокрема, в Казахстані і Киргизії [68].

Міська влада спільно з міською громадою намагалася робить все необхідне для забезпечення нормальної життєдіяльності Одеси. Жителі міста, студенти, викладачі, актори, політики, юристи та журналісти взяли участь у проекті «За Україну», організованому організацією «Верховенство права». Учасники записали відеозвернення, в якому озвучили своє бачення проблеми і кращого варіанта розвитку подій для Одеси. Так, голова Одеського територіального АМКУ Ю. Кравець стверджував, що у нас немає проблеми з російською мовою, у нас проблема одна – з економікою та діяльністю державних органів. «А Одесу я бачу тільки в Україні, одесити – це українці». Депутат одеської міської ради Д. Співак наголосив, що ніколи і нікому не вдавалося поставити на коліна вільну, толерантну і волелюбну Одесу. «Це європейське місто. Одеса – за єдину, цілісну і самодостатню Україну. Викладач історії В. Чумак зазначив, що зовсім не важливо, якою мовою ми спілкуємося, важливо, щоб ми розуміли один одного. «І не важливо, на якій мові будуть оплакувати своїх синів матері України і Росії, якщо ми не зупинимо агресію сусідньої держави. Зараз ми повинні будь-яким способом зберегти мир». Президент Європейської асоціації ділових жінок І. Згурова стверджувала, що Україні та Одесі не потрібні іноземні війська і іноземна допомога. «Ми завжди можемо домовитися і вирішити наші проблеми в своєму домі. Звертаюся до світу і кажу «ні» війні!». Адвокат В. Семенов впевнений, *Одеса – це українське місто* і нам не потрібна війна і чужа армія для захисту наших прав. Ректор академії харчових технологій Б. Єгоров також зазначив, що свою долю Україна і Одеса повинні вирішувати самостійно і тільки мирним шляхом. «Ми повинні бути єдиною і вільною країною, а ніякі зазіхання неприпустимі» [69]. Такими були погляди одеситів на ситуацію.

А відомий російський блогер і журналіст І. Варламов (здобув популярність в Україні, в першу чергу, завдяки матеріалам за двома темами: події на Майдані і реалізація різних міських проектів у Москві), який побував в Одесі, 12 березня у Живому журналі залишив коментар про Одесу: «Головне про Одесу. Друзі, є одна річ

про Одесу, яку ви повинні знати. Незважаючи на всі події в Україні останнього часу, незважаючи на те, що показують по телевізору, незважаючи ні на що... В Одесі все спокійно. Тут, як завжди, дуже хороші кафе і ресторани, дуже гостинні люди, шикарні милі дворики і взагалі дуже круто. Нікого не слухайте, нічого не бійтеся, приїжджайте до Одеси» [70].

Мітинги перетворилися у найрейтинговіше дозвілля одеситів. На Потьомкінських сходах уперше в історії міста кілька тисяч мешканців з національною символікою та під гаслами «За Єдину Україну» заспівали Гімн України. Водночас подібна кількість людей під російськими та радянськими прапорами на Куликовому полі скандувала «Референдум» і панувала бійців розформованого спецпідрозділу «Беркут», засуджуючи Майдан [10].

20 березня одеські євромайданівці наполягли, щоб силовики прибрали російські прапори біля Будинку профспілок. 21 березня міліція відвідала наметове містечко Антимайдан на Куликовому полі і зажадала зняти прапори РФ. Головні прапори антимайданівці з флагштоків прибрали, але на агітаційних наметах залишили.

Уже після підписання *угоди* про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом 22 березня в Одесі пролунав гімн ЄС. Ця велична «Ода до радості», в основу якої покладено тему фіналу Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена, вже три десятиліття є символом спільності цінностей європейських держав, їх єдності у різноманітті. Тепер до цієї дружньої сім'ї народів приєдналася й Україна.

А для одеситів, які завжди вважали своє місто європейським, нині й Європа стала Одесою. Саме на честь такої події і відбувся у популярній формі флеш-мобу концерт Національного симфонічного оркестру в рибному корпусі славнозвісного ринку Привоз. Артисти прийшли у буденному одязі, розчинилися серед людей і порадували всіх музикою. Керував цим дійством американський диригент, який торік став народним артистом України – Хобарт Ерл. Гімном об'єднаної Європи музиканти висловили також свою солідарність із борцями за єдність України і сказали «ні» російській агресії [71]. Ймовірно, цим завершився черговий етап діяльності Євромайдану.

Підсумовуючи, зазначимо, що упродовж листопада – березня в центрі Одеси біля пам'ятника Дюку де Рішельє відбувався Євромай-

дан. Це місце стало своєрідним одеським Гайд-парком. Євромайдан Одеси – не однорідне явище. Погоджуємося, що Майдан в Одесі став особистою справою кожного, та аж ніяк не загальною. Хоча можна говорити й про те, що Одеса продемонструвала не кількість, а якість протесту. Люди, які ризикнули подати свій голос – люди, яким є що втрачати. Але це люди, які готові не мовчати [9].

Майдан неоднозначно сприймався одеситами. Але він був символом кращих українських та одеських традицій, місцем реалізації свободи зібрань і свободи слова. Він продемонстрував стриманість і миролюбність громадян. За час його існування організатори вміло обходили всі гострі кути і конфліктні моменти. Там було ідеологічне протистояння громадян. Але ніколи там не було агресії та насильства.

Таким чином, проблеми сучасної Одеси пов'язані насамперед з пошуком свого місця у нових умовах, з пошуком нової політичної і громадянської ідентичності. Україна прагне реінтегруватися у спільноту європейських країн. Одеса має досвід спілкування «по-європейськи». Євромайдани стали загальноукраїнським феноменом. «Майдани гідності» стали кузницею нової інтегральної української ідентичності. Євромайдан об'єднав у собі етнічне, віросповідне та регіональне розмаїття України. Фактор Євромайдану – це єдине, що нас відділяє від остаточного перетворення з країни, «де влада боїться народу – в країну, де народ боїться влади». Майдан став місцем національної згуртованості і наповнив змістом європейську мрію.

1. Крук В. Феномен Майдана – мы все стали другими 24.02.14 / В. Крук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.telegraf.in.ua/plots/euromaidan/2014/02/24/blog-fenomen-maydana-my-vse-stali-drugie_10035292.html

2. Красовський О.: Щодо поточної ситуації в Україні і феномен Майдану / О. Красовський [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.3republic.org.ua/ua/ideas/12296>

3. Дроздов О. Пам'яті Майдану присвячується [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odnako.org/blogs/pamyati-maydanu-prisvyachuetsya/>

4. Маринович М. «З журбою радість обнялася» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page160-2491.html>

5. Бжезінський: Україна безумовно стане частиною Європи, і Росія, ймовірно, піде за нею [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://espresso.tv/new/2013/12/11/bzhezinsky_ukrayina_bezumovno_stane_chasty_pouy_уєвгору_i_rosiya_umovirno_pide_za_neyu

6. Шелія М. Феномен високої протестної активності у пострадянській Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mymedia.org.ua/articles/shmzhii/fenomen_visoko_protestno_aktivnost_u_postradyansk_у_укра_n.html

7. Одеські націоналісти готують нову акцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uanews.odessa.ua/politics/2013/11/21/19954.html>

8. Євромайдан в Одесі назвали третім в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reporter.com.ua/news/23a/>

9. Дзеркало тижня. – 2013. – 15 лютого.

10. Вернер Н., Сущенко Ю. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-«новороси» проти веселих державників. 13.03.14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/104687>

11. В Одесі триває Євромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uanews.odessa.ua/society/2014/01/04/23236.html>

12. Участникам Євромайдана зачитали решение облсуда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/v-odesse-miliciya-i-bratki-razognali-evromaydan-opublikovany-video-264251.html>

13. Одесский евромайдан продолжает существовать, несмотря на запреты и морозы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://atv.odessa.ua/news/2013/11/30/odesskiy_evromaydan_prodoljajet_suschestvovat_6815.html

14. Одесса поздравила Юлию Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa.net/news/politic/14947/>

15. Студенти Одеси теж вийшли на Євромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/50058/Studenty_Odesy_tezh_vyjshly_na_Jevromajda

16. Майдан – это защита нашего права быть ЛЮДЬМИ! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/odesskij-komitet-nacionalnogo-soprotivleniya-obracshenie-k-odessitam.html>

17. В Одессе создали эротический календарь в поддержку Євромайдана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/36042-v-odesse-sozdali-eroticheskij-kalendar-v-podderzhku-evromajdana.htm>

18. Лютеранська кірха в Одесі підтримала Євромайдан церковним дзвоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/regions/lyuteranska-kirha-v-odesi-pidtrimala-evromajdan-cerkovnim-dzvonom/531280>

19. Лідери церков з Одеси: в Україні горе: бо брат підняв руку на брата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: atholienews.org.ua/lideri-cerkov-z-odesi-v-ukrayini-gore-bo-brat-pidnyav-ruku-na-brata

20. Горицвіт С. Служить місцевій громаді, а не злочинній владі. 12.12.13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/12676/>

21. В Одесі музиканти-аматори за ніч написали гімн Євромайдану. 06.12.13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.volyninfo.com/ukraine/244332-v-odesi-muzikanti-amatori-za-nich-napisali-gimn-ievromaydanu.html>

22. Фактор Євромайдану 8.12.13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.0352.ua/news/433862>

23. З Одеси виїхали три поїзди зі студентами для участі в провладних мітингах [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.unian.ua/politics/863342-z-odesi-vijihali-tri-pojizdi-zi-studentami-dlya-uchasti-v-provladnih-mitingah.html>

24. Одеський Євромайдан не пускає солдат в Київ – міліція все отрицает [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

25. Обращение матерей Одессы к одесским властям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/evromajdan-odessa-plan-dejstvij-obracshenie-materej-odessy-k-odesskim-vlastyam.html>

26. Хіти Євромайдану: варіанти альтернативного гімну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studway.com.ua/texts/top/308-khity-yevromaidanu-varianty-alternatyvnoho-himnu>

27. Одеський Євромайдан нарядил елку карикатурами на власть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.liga.net/video/politics/946129-odesskiy-evromajdan-naryadil-sebe-podobayushchuyu-elku.htm>

28. На одесском Євромайдане создали надпись «Ми є» из бенгальских огней и спели гимн Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.lb.ua/position/2013/12/27/250300_odesskom-evromajdane-sdelali.html

29. Одеський Євромайдан просит Олега Тягнибока «приборкати» местных свободовцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://allnews.od.ua/?news=204300>

30. На одесском Євромайдане в день съедают по три кило сухарей и обыгрывают киевлян в шахматы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/odessa/na-odesskom-evromajdane-v-den-sedayut-po-tri-kilo-suharey-i-obygruyayut-kiyvlyan-v-shahmaty-488181.html>

31. Участники одесского Євромайдана отдали налоговикам трупы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/uchastniki-odesskogo-evromajdana-otdali-nalogovikam-trusy.html>

32. В Одесской областной государственной администрации проходит совещание с участием вице-премьера Константина Грищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/v-odesse-oppoziciya-napomnila-vice-premeru-o-evrointegracii.html>

33. Віце-прем'єр-міністру України пану Грищенко К.І. ЗВЕРНЕННЯ [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://odessa-daily.com.ua/news/pismo-odesskogo-evromajdana-gricshenko.html>

34. Протестующих против цензуры одесских журналистов принял зам. губернатора Одессы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://newsme.com.ua/ukraine/2342295/>

35. Шахматный матч Киев – Одесса в поддержку Євромайдана! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/hod-v-evropu.html>

36. Сокіл О. Зроби свій хід // Чорноморські новини. – 2014. – 25 січня.
37. Жовто-сині Потомкінські сходи // Чорноморські новини. – 2014. – 18 січня.
38. Кастрюльний протест // Чорноморські новини. – 2014. – 18 січня.
39. В Одессе сожгли автомобиль лидера местного Евромайдана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/875494-v-odesse-sojgli-avtomobil-lidera-mestnogo-evromaydana.html>
40. Активисту, который перевозил людей на Евромайдан, сожгли автомобиль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/photo_news/264477/aktivistu_kotoryyi_perevozil_lyudeyi_na_evromayidan_sojgli_avtomobil_fotoreportaj
41. Одесский евромайдан обратился к Брындаку и Скорику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reporter.com.ua/news/44v447/>
42. Одесский «Евромайдан» потребовал у губернатора остановить бойню бойню [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-life.od.ua/news/17097-odesskii-evromaidan-poprosil-gubernatora-ostanovit-boinyu>
43. Евромайдан в Одессе: люди пришли с маленькими детьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/n268150>
44. На захист Конституції, прав людини і громадянина // Чорноморські новини. – 2014. – 1 лютого.
45. Будьмо розсудливими, толерантними. Звернення медиків Одещини // Чорноморські новини. – 2014. – 6 лютого.
46. Єднаймося в ім'я майбутнього. Звернення освітян Одещини до батьківських громад // Чорноморські новини. – 2014. – 6 лютого.
47. Входи в Одеську ОДА перекрили бетонними блоками, а вікна – меблями та дерев'яними щитами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_vhodi-v-odesku-oda-perekrili-betonnimi-blokami-a-vmikna-meblyami-ta-derev-yanimi-/538900
48. Чорноморські новини. – 2014. – 15 лютого.
49. В Одесі площу біля Дюка пропонують назвати «Європейською» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/856323-odesi-ploschu-bilya-dyuca-proponuyut-nazvati-evropeyskoju.html>
50. В Одесі депутати відмовилися присвоїти площі назву «Європейська» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nahnews.com.ua/v-odesi-deputati-vidmovilisya-prisvo%D1%97ti-ploshhi-nazvu-yevropejska/> Одесити назвали себе «западнцями» та «європейцями» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intvua.com/news/80057-odesiti-nazvali-sebe-zapadencyami-ta-yevropeycyami-foto.html>
51. Марш Евромайдана в Одессе: «Одесса – не Россия! Ээка – геть!» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/v270093>
52. Сябір В. «Одеса – це Європа» Жителі південного міста показали своїх уславлених «западнців» // День. – 2014. – 11 лютого.

53. Прості українці починають «гоніння» на євромайданівців. 15.02.14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transkarpatia.net/ukraine/28138-prost-ukrajinco-pochinayut-gonnnya-na-uevromaydanvcv.html>

54. В Одесі під час масового мітингу прийнято маніфест «Маршу регіонів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/884906-v-odesi-pid-chas-masovogo-mitingu-priynyato-manifest-marshu-regioniv.html>

55. В Одесі від нападу «тітушок» постраждав лютеранський пастор Андрій Гамбург [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novyuu.od.ua/hamburh/#more-1499>

56. Чорноморські Новини. – 2014. – 22 лютого.

57. «Влада показала повну неготовність почути народ» // Чорноморські Новини. – 2014. – 22 лютого.

58. У цій ситуації залишатися у владі я не можу // Чорноморські Новини. – 2014. – 22 лютого.

59. Заява Руслана Чорнолуцького про вихід зі складу міськвиконкому Одеси [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.epu.in.ua/news_view.php?id=941

60. Тишук Є. Одеса не купилася! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4087/>

61. Форум Одесса. 02.03.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://translate.google.com.ua/>

62. Проросійський політик з Одеси захищає цілісність України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2014/03/02/102779-prorosiysskyu-polityk-odesy-zahyshchaye-cilisnist-ukrainu>

63. В. о. мера Одеси закликає городян продемонструвати єдність перед зовнішньою загрозою. 02.03.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/892013-v-o-mera-odesi-zaklikae-gorodyan-prodemonstruvati-ednist-pered-zovnishnoyu-zagrozoju.html>

64. Одеситы восхищены великим Киевом и его мужественным Майданом. 5.03.14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://od-news.com/index.php?option=com_content&task=view&id=39934&Itemid

65. В Одесі консульство Росії закидали кетчупом. 12.03.2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.lutsk.ua/v-odesi-konsulstvo-rosiyi-zakidali-ketchupom--foto.html>

66. В Одессе прошла акция в поддержку территориальной целостности нашей страны [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://poragovorit.com/news/item/10746-v-odesse-proshla-aktsiya-v-podderzhku-territorialnoy-tselostnosti-ukrainy.html>

67. Комиссия по русскому языку одесского горсовета работает над новым законом о языках: проект Фариян отвергли [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dumskaya.net/news/v-gorsovete-zasedaet-komissiya-po-russkomu-yazyk-033585/>

68. Одесити вирішили підтримати Україну і записали звернення. 12.03.14. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1507581>

69. Известный российский журналист бандеровцев и фашистов в Одессе не нашел [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://odessa-life.od.ua>

70. Привоз об'єднав Європу з Одесою, 24.03.14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://h.ua/story/401140/>